

Ομοπάτρια αδέρφια σε αντιδικία: η ρητορική του αδελφικού δεσμού στον Αντιφ. 1 και Δημ. 39*

Αγγελική Παππά

**Abstract_ Angeliki Pappa | Homopatric Half-Brothers in Litigation:
The Rhetoric of Fraternal Bonds in Antiphon 1 and Demosthenes 39**

In classical Athens, although society regarded fraternal friendship and cooperation as moral ideals, forensic speeches often reveal cases of intense confrontation. Antiphon's Speech 1 (*Against the Stepmother for Poisoning*) and Demosthenes' Speech 39 (*Against Boeotus Concerning the Name*) are two representative cases of litigation between paternal half-brothers and highlight the way in which fraternal relations could break down due to personal or property conflicts. This article examines the rhetorical use of the fraternal bond in these speeches. In Antiphon's speech, the speaker accuses his stepmother of murdering his father and clashes with his half-brother, who defends his own mother. The plaintiff presents himself as morally superior, a defender of his father's honour, while portraying his brother as a traitor to the family. In contrast, in Demosthenes' speech, the conflict between Mantitheus and Boeotus concerns the right to use the name "Mantitheus". Mantitheus refuses to recognize Boeotus as his brother and attempts to undermine his legitimacy by portraying him as a foreigner who, through deceit, has intruded into the paternal household. In both cases, rhetorical strategy aims at the deconstruction of the fraternal bond, in order to strengthen the speaker's moral and legal position.

1. Εισαγωγή

Στην κλασική Αθήνα ενυπήρχε έντονα στη συνείδηση των πολιτών η αντίληψη ότι οι σχέσεις μεταξύ των αδελφών θα πρέπει να διακρίνονται από φιλία, αλληλεγγύη, αμοιβαία υποστήριξη και συνεργασία. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Golden (1990, 115), οι στενοί και εγκάρδιοι δεσμοί ανάμεσα στα αδέρφια συνιστούν ένα ευρέως αναγνωρισμένο πρότυπο στην Αθήνα. Προς αυτό

* Το άρθρο βασίζεται σε κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής μου (ΕΚΠΑ, 2024) με τίτλο «Η ρητορική του αδελφικού δεσμού στην αττική δικανική ρητορεία» (<https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/58031>). Το περιεχόμενο έχει αναθεωρηθεί, εμπλουτιστεί και επικαιροποιηθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στη Ροζαλία Χατζηλάμπρου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, για τα σχόλια και τις επισημάνσεις της, στο Ίδρυμα Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού για την ευγενική υποστήριξή του, καθώς και στον ανώνυμο κριτή του περιοδικού για τις ουσιώδεις παρατηρήσεις του.

το συμπέρασμα συνηγορεί και η θέση του Αριστοτέλη στα *Ηθικά Νικομάχεια* (1161b11–1162a33), όταν πραγματεύεται το θέμα της φιλίας ανάμεσα σε συγγενικά πρόσωπα.¹ Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, τα αδέρφια είναι δημιούργημα της ίδιας ουσίας, αν και χωρισμένα σωματικά, και αγαπιούνται, επειδή προέρχονται από τους ίδιους γονείς (1161b28–1162a2).² Εν συνεχεία, μνημονεύει ότι η αγάπη και η στοργή μεταξύ των αδελφών προκύπτει επιπλέον από το γεγονός ότι τράφηκαν και ανατράφηκαν μαζί και με τον ίδιο τρόπο, ενώ υπογραμμίζει ότι ο χρόνος συνιστά την πιο αποφασιστική και βέβαιη δοκιμασία ως προς την εξέλιξη των αδελφικών σχέσεων (1162a10–1162a15).

Οι στενοί αδελφικοί δεσμοί καλλιεργούνταν ήδη από την παιδική ηλικία, όταν τα τέκνα μιας οικογένειας –ανεξαρτήτως φύλου– ανατρέφονταν στον ίδιο χώρο και λάμβαναν μέρος σε κοινές δραστηριότητες και ιδιωτικά γεγονότα θρησκευτικής κυρίως φύσεως. Κατά την ενηλικίωση, οι άρρενες αδελφοί συνεργάζονταν και υποστήριζαν ο ένας τον άλλον τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα, ειδικά όταν διακυβεύονταν περιουσιακά ζητήματα που έθιγαν κοινά οικονομικά τους συμφέροντα. Αν και ο ηθικός κώδικας των Αθηναίων προέκρινε την αμοιβαία φιλία, αλληλεγγύη και στήριξη μεταξύ των αδελφών, δεν εξέλειπαν φαινόμενα αδελφικών συγκρούσεων, οι οποίες ενείχαν ως εφελτήριο τον ανταγωνισμό των αδελφών για την πατρική περιουσία.³ Στους δικανικούς λόγους εντοπίζονται αναφορές σε διαφωνίες μεταξύ αρρένων αδελφών, οι οποίες εμπεριείχαν ακόμα και βιαιοπραγίες, για τον διαμερισμό των περιουσιακών στοιχείων (Ισαί. 9.16–17) είτε για απόπειρα πώλησης ή εκμίσθωσης μέρους της πατρικής περιουσίας (Ισαί. 2.28).

Όπως έχει υποστηριχθεί,⁴ η σύνθεση των αρχαίων ελληνικών οικογενειών και το κληρονομικό σύστημα ενθάρρυναν διενέξεις και αντιπάθειες μεταξύ των ετεροθαλών ομοπατρικών αρρένων αδελφών. Όλοι οι γνήσιοι άρρενες γιοι ενός Αθηναίου, που είχαν αποκτηθεί από διαφορετικές νόμιμες συζύγους, δικαιούνταν ίσο μερίδιο επί της περιουσίας του πατέρα τους μετά τον θάνατό του⁵ και στην πλειονότητα των περιπτώσεων επεδείκνυν απροθυμία ως προς τον διαμερισμό της περιουσίας σε πολλά μικρά μερίδια (Ισαί. 6.5, Δημ. 48.20).⁶ Οι φιλονικίες των ομοπατρικών αδελφών ακολουθούσαν ενίοτε τη δικαστική οδό.⁷ Πεδίο αντιδικίας μεταξύ ομοπατρικών αδελφών μπορούσαν να

¹ COOPER 1980, 301. Η φιλία μεταξύ αδελφών επανέρχεται και στα *Απομνημονεύματα* του Ξενοφώντα (2.3), ενώ αποτελεί ένα από τα κεντρικά μοτίβα στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή (στ. 73, 94, 99).

² Βλ. WILGAUX 2011, 220.

³ GOLDEN 1990, 199. COX 1998, 109. COX 2006, 153. Τα παραδείγματα ρήξης ανάμεσα στα αδέρφια για την πατρική κληρονομιά αφθονούν στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ησιόδου και του αδελφού στο έργο του *Έργα και Ημέραι* (στ. 33–41).

⁴ GRIFFITH-WILLIAMS 2020, 34.

⁵ HARRISON 1968, 130–132.

⁶ COX 1998, 112. GRIFFITH-WILLIAMS 2020, 34.

⁷ Αντίθετα, δεν παρατηρούνταν ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των ομομήτριων αδελφών και η βασική αιτία έγκειται στο γεγονός ότι δεν ανήκαν στον ίδιο οίκο και, ως εκ τούτου, είχαν

καταστούν οι προίκες των μητέρων τους (Δημ. 40), το όνομά τους (Δημ. 39)⁸ ή ακόμα και κατηγορίες περί ανθρωποκτονίας του πατέρα από τη δεύτερη σύζυγό του και μητέρα του ενός αδελφού (Αντιφ. 1). Οι δικαστικές διαμάχες μεταξύ αδελφών για ενδοοικογενειακές διαφορές, αν και δεν ήταν ασυνήθιστες, εκλαμβάνονταν από το δικαστικό σώμα ως κάτι επαίσχυντο και επονειδιστο,⁹ το οποίο θα έπρεπε να αποφευχθεί και να επιλυθεί εξωδικαστικώς μέσω της καταφυγής στην ιδιωτική διαιτησία¹⁰ (Ισαί. 2.27-37). Γι' αυτό οι αντίδικοι κατά την εκφώνηση των λόγων τους αισθάνονταν την ανάγκη να αιτιολογήσουν την προσφυγή τους στο δικαστήριο κατά των αδελφών τους (Αντιφ. 1.1-2, Δημ. 39.1).

Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται σε δύο υποθέσεις αντιδικίας μεταξύ ομοπάτριων αρρένων αδελφών (Αντιφ. 1 και Δημ. 39).¹¹ Θα πρέπει να επισημανθεί πως δεν θα επιχειρηθεί μια συνολική ανάλυση των λόγων, της επιχειρηματολογίας τους και των επιμέρους ζητημάτων τους. Το πεδίο μελέτης θα εστιάσει στο πώς οι αγορητές αντιμετωπίζουν σε ρητορικό επίπεδο την αντιδικία με τα αδέλφια τους και στο πώς αναδεικνύουν ή αποσιωπούν την αδελφική σχέση μαζί τους.

2. Φαρμακείας κατά τῆς μητρνιάς (Αντιφ. 1)

Ο πρώτος λόγος του Αντιφώντα συνιστά μια μη συνήθη περίπτωση αντιδικίας μεταξύ των ομοπάτριων αδελφών μιας αθηναϊκής οικογένειας, καθώς δεν αφορά κάποια περιουσιακή διαφορά αλλά το ζήτημα της δολοφονίας του πατέρα τους. Ειδικότερα, ο ενάγων και εκφωνητής του λόγου κατηγορεί τη μητέρα των ετεροθαλών αδελφών του¹² και σύζυγο του πατέρα του ότι τον

κληρονομικές αξιώσεις σε διαφορετικές πατρώες περιουσίες.

⁸ Στον συγκεκριμένο λόγο (Δημ. 39) τα δύο αντίδικα ομοπάτρια αδέλφια διεκδικούν το όνομα του εκ πατρικής πλευράς παππού τους επικαλούμενοι και οι δύο το δικαίωμά τους να το φέρουν ως πρωτότοκοι.

⁹ CHRIST 1998, 164.

¹⁰ COHEN 1995, 163–80. CHRIST 1998, 165. HUMPHREYS 1983a, 241 και 1983β, 7–8. HUNTER 1994, 55–67. SCAFURO 1997, 117–41. WOHL 2010a, 245.

¹¹ Στο δικανικό corpus δεν μαρτυρείται κάποιος λόγος που να εκφωνήθηκε στο πλαίσιο αντιδικίας μεταξύ αμφιθαλών αδελφών. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο λόγος *Πρός Σπουδῖαν ὑπὲρ προικός* (Δημ. 41), ο οποίος παρουσιάζει την εξής ιδιαιτερότητα: αφορά τη διένεξη δύο θυγατέρων ενός Αθηναίου για οικονομικά ζητήματα του πατρικού οίκου τους και την συνακόλουθη εκπροσώπησή τους στο δικαστήριο από τους δύο συζύγους τους. Επομένως, κατ' ουσίαν οι δύο σύζυγοι θεωρούνταν αντίδικοι και όχι οι αδελφές.

¹² Στον λόγο δεν αποσαφηνίζονται η σειρά και οι συνθήκες γέννησης του ομιλητή και των ετεροθαλών αδελφών του. Έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς διάφορα σενάρια. Ενδεικτικά, σύμφωνα με τον WILLAMOWITZ (1887, 194) ο ομιλητής αποτελεί νόθο τέκνο του πατέρα του με μια παλλακίδα, ενώ εκείνος είχε ήδη αποκτήσει γνήσια τέκνα από τη νόμιμη σύζυγό του. Την ίδια άποψη ασπάζονται ο GAGARIN (1997, 104) και ο DILLON (2004, 21). Στο πόνημά τους για τους λόγους του Αντιφώντα (EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 26–27), ο Λεντάκης δεν αποκλείει την αντιστροφή του σεναρίου του Willamovitz, την πιθανότητα δηλαδή τα ετεροθαλή αδέλφια του

δηλητηρίασε. Σύμφωνα με τον ομιλητή, ο πατέρας του λίγο πριν τον θάνατό του κάλεσε τον ίδιο μόνο του και κατονόμασε τη γυναίκα του ως δολοφόνο, ενώ ταυτόχρονα του ζήτησε να πάρει εκδίκηση. Πράγματι, μετά την ενηλικίωσή του ο ομιλητής οδήγησε τη μητριά του στο δικαστήριο, της οποίας την υπεράσπιση ανέλαβε ως κύριός της ο πρεσβύτερος γιος της και ταυτόχρονα ομοπάτριος αδελφός του αγορητή, με αποτέλεσμα τα δύο αδέρφια να βρεθούν αντιμέτωπα στη δικαστική αίθουσα.¹³ Η πλειονότητα των μελετητών έχει τονίσει την απουσία απτού αποδεικτικού υλικού αναφορικά με τη σύνδεση της κατηγορουμένης με όσα έλαβαν χώρα το βράδυ της «δηλητηρίασης» στον Πειραιά. Ο ρήτορας υπερκεράζει την ένδεια τεκμηρίων και άτεχνων *πίστεων* (κυρίως μαρτυριών) με την ενάργεια και παραστατικότητα της *διηγήσεως*, με την απεικόνιση των χαρακτήρων όλων των εμπλεκόμενων προσώπων, με την αξιοποίηση της απόρριψης της *προκλήσεως εις βάσανον* από την αντίδικη πλευρά και την εμβόλιμη τοποθέτηση στοιχείων που παραπέμπουν σε τραγωδία και συγκροτούν την κατάλληλη συναισθηματική και ηθική ατμόσφαιρα.¹⁴

Ο λόγος αποκτά εξαιρετικό ρητορικό ενδιαφέρον ως προς τον τρόπο με τον οποίον ο ομιλητής παρουσιάζει την αντιδικία με τα ετεροθαλή αδέρφια του και σκιαγραφεί τον χαρακτήρα και τον ρόλο τους ως ευσεβών και πιστών γιων. Ήδη στο *προοίμιον* ο ομιλητής καταφεύγοντας στον γνωστό ρητορικό τόπο εκδηλώνει τη δυσχέρεια στην οποία έχει περιέλθει εξαιτίας της δικαστικής έριδας με τους ομοπάτριους αδελφούς του και τη μητέρα τους (§1: *δαινῶς δὲ καὶ ἀπόρως ἔχει μοι...ἀδελφοῖς ὁμοπατρίοις καὶ μητρὶ ἀδελφῶν*) και επισημαίνει πως μοναδικό κίνητρο της αγωγής του συνιστά η υλοποίηση της ιερής υπόσχεσης προς τον πατέρα του να οδηγήσει τη δολοφόνο του στο δικαστήριο. Η χρήση του ρήματος *ἠνάγκασαν* (§2) και του *ἐπισκῆπτω* τόσο στην αρχή (§1) όσο και στο τέλος (§30) της ομιλίας του, μέσω του οποίου δηλώνεται η τελευταία επιθυμία/εντολή του εκλιπόντος, καταδεικνύει την προσπάθεια του αγορητή να αποσοβήσει εύλογες υπόνοιες ότι πίσω από την κατηγορία

ομιλητή να είναι πρεσβύτερα αλλά προερχόμενα από εξωσυζυγικό δεσμό του πατέρα τους με την Αθηναία μητέρα τους. Ο Edwards, όπως και οι OGDEN (1996, 191) και CAREY (1997, 36), θεωρούν πως ο κατηγορος ήταν ο μεγαλύτερος από τους ομοπάτριους αδελφούς του και γνήσιος γιος από τον πρώτο γάμο του πατέρα του.

¹³ Δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών αναφορικά με την κατηγορία και το δικαστήριο στο οποίο εκδικάστηκε η υπόθεση. Οι JEBB (1893, 64), GERNET (1923, 33–34) και πρόσφατα οι EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ (2024, 30) θεωρούν πως η μητριά αντιμετώπισε την κατηγορία της *φαρμακείας* και δικάστηκε στον Άρειο Πάγο. Ο MACDOWELL (1963, 62–63) διατείνεται ότι η κατηγορία είναι για *βούλευσιν* εκουσίου φόνου, αδίκημα που ενέπιπτε στην αρμοδιότητα του Παλλαδίου, άποψη που υιοθετούν οι WALLACE (1989, 101), THÜR (1991, 65) και ο PLASTOW (2020, 7–8). Αντίθετα, για τους MAIDMENT (1941, 11–12) και GAGARIN (1990, 94–95–1997, 104) η υπόθεση εκδικάστηκε στον Άρειο Πάγο για *φόνον ἐκ προνοίας*. Η τελευταία άποψη έχει τύχει μεγαλύτερης αποδοχής και επαναδιατυπώθηκε σχετικά πρόσφατα από τους HARRIS (2006, 398–99) και EIDINOW (2016, 35–36).

¹⁴ DUE 1980, 20. GAGARIN 1997, 105. CAREY 1997, 41–42. USHER 1999, 28. APOSTOLAKIS 2007, 181. KAPPARIS 2021, 148. EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 20–21.

για ανθρωποκτονία υποβόσκει κάποια ενδοοικογενειακή, κληρονομική έριδα.¹⁵ Στη συνέχεια του *προοιμίου*, ο ενάγων εστιάζει με τη χρήση επαναλήψεων και αντιθέσεων (§2: *οὔτοι ~ ἐγώ*, §2: *τιμωρούς...βοηθούς ~ ἀντίδικοι καὶ φονῆς*) στην εκ διαμέτρου αντίθετη στάση και ρόλο που επιτελεί ο ίδιος και τα αδέλφια του απέναντι στο ηθικό και συνάμα νομικό καθήκον τους για εκδίκηση και καταδίωξη του δολοφόνου του πατέρα τους. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ενώ θα ήταν λογικό να καταστούν εκδικητές του νεκρού και αρωγοί του στη μήνυση, αυτοί ενεργούν παντελώς ανακόλουθα: έχουν γίνει αντίδικοι του στον παρόντα δικαστικό αγώνα και συνένοχοι στον φόνο του πατέρα τους.¹⁶ Ο χαρακτηρισμός *φονῆς* είναι ιδιαίτερα αιχμηρός και έχει σαφώς μεταφορική λειτουργία. Ο κατηγορος δεν εγκαλεί τα αδέλφια του ότι συμμετείχαν ως συνεργοί στη δολοφονία του πατέρα τους, αλλά ότι κατέστησαν μεταγενέστερα «δεύτεροι φονιάδες» του λόγω της σύνταξής τους με το πλευρό της αδίστακτης και δολοπλόκου φόνισσας-μητέρας τους ως υπερασπιστές της και της μη εκπλήρωσης του ηθικού χρέους τους απέναντι στον νεκρό πατέρα τους.¹⁷ Σε μια προσπάθεια να συγκινήσει και να εξασφαλίσει τη συμπάρσταση των δικαστών, απευθύνεται με αποστροφή προς αυτούς, τονίζει πως έχει μείνει μόνος στον αγώνα του για απονομή δικαιοσύνης (§3: *μοὶ μόνῳ ἀπολελειμμένῳ*) και τους ζητά να τον υποστηρίξουν λαμβάνοντας τη θέση και τον ενδεδειγμένο ρόλο που όφειλαν να διαδραματίσουν τα αδέλφια του. Αξίζει να επισημανθεί ότι ενώ στη συνέχεια του λόγου ο αγορητής επικεντρώνεται μόνο στον αδελφό του που έχει επωμιστεί την υπεράσπιση της φόνισσας, στο *προοίμιον* επικαλείται σκοπίμως το σύνολο των ετεροθαλών αδελφών του των οποίων ο αριθμός δεν διευκρινίζεται. Θεωρώ πως με αυτό τον τρόπο ο λογογράφος αναδεικνύει ακόμα περισσότερο τη δική του αυτενέργεια και απομόνωση στον δικαστικό αγώνα και συνάμα τη συσπείρωση των αδελφών γύρω από τη φόνισσα-μητέρα τους.

Στην *προκατασκευήν*¹⁸ του λόγου (§§5–13), δηλαδή στο τμήμα όπου παρεμβάλλεται μια προκαταρκτική, νομική επιχειρηματολογία, ο κατηγορος αρχικά διατυπώνει την απορία του σχετικά με την απόφαση του αδελφού του να μην εγκαταλείψει και προδώσει τη μητέρα του. Αξιολογεί ως ανοσιότερη πράξη του αντιδίκου την παραίτησή του από το καθήκον εκδίκησης για τη

¹⁵ EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 25, 50.

¹⁶ Οι γιοι του αποθανόντος ήταν εκείνοι που είχαν το καθήκον να εκδικηθούν για τη δολοφονία του πατέρα τους. Ο νόμος ενθάρρυνε την από κοινού συνεργασία των στενότερων και ευρύτερων συγγενικών κύκλων για τη δίωξη του δολοφόνου. Ο McHARDY (2017, 71) υποστηρίζει πως στην παρούσα δίωξη της μητριάς δεν εμπλέκεται κανένας άλλος συγγενής πλην του ενάγοντος.

¹⁷ EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 50.

¹⁸ Η *προκατασκευή* τοποθετείται κανονικά μετά τη *διήγησιν*. Εδώ επέχει τη θέση των *πίστεων* και μέσω αυτής ο λογογράφος επιχειρεί να προκαταλάβει το ακροατήριο κατά του αντιδίκου και να καλύψει το ασθενέστερο σημείο της υπόθεσής του, την έλλειψη μαρτύρων. Βλ. USHER 1999, 28. EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 50–51.

δολοφονία του πατέρα τους (§5). Στη συνέχεια, επικεντρώνεται στην άρνηση της αντίπαλης πλευράς να αποδεχτεί την πρόκληση για βάσανο των δούλων,¹⁹ ώστε να αποδειχτεί η αθωότητα ή μη της μητέρας του ομοπατρίνου αδελφού του (§6–10). Η απροθυμία του αδελφού επισημαίνεται διαρκώς μέσω επαναλήψεων (§§6, 7, 8: *οὐκ ἠθέλησεν*) και αντιπαραβάλλεται με τη δίκη του επιθυμία για διενέργεια του βασανισμού των δούλων (§§9, 10, 11: *ἠθέλησα*). Ισοδυναμεί με ισχυρότατη απόδειξη ενοχής της κατηγορουμένης, καθώς, σύμφωνα με τους πιθανολογικούς συλλογισμούς του αγορητή, αν η μητριά του δεν είχε ουδεμία εμπλοκή στη δηλητηρίαση του πατέρα του, τα αδέλφια του θα έσπευδαν να αποδεχθούν τη βασανιστική ανάκριση των δούλων.²⁰ Μάλιστα, με ειρωνικό τόνο ο ομιλητής εξαπολύει προς τον αδελφό του ακόμα και την έγκληση της συνειδητής επιορκίας, καθώς γνώριζε πως η μητέρα του είχε αποπειραθεί να δηλητηριάσει τον πατέρα του ξανά στο παρελθόν και αυτός δήλωσε ενόρκως την απόλυτη βεβαιότητα για την αθώωσή της (§§ 8, 9, 13).²¹ Στις *πίστεις* (§§21–30) που έπονται της *διηγήσεως* (§§14–20), στην οποία παρουσιάστηκαν τα εμποτισμένα με τραγικά στοιχεία²² γεγονότα που

¹⁹ Αν και οι ρήτορες απηύθυναν πολλές φορές στους λόγους τους προκλήσεις για βασανισμό των δούλων, στο σώμα των δικανικών λόγων δεν μαρτυρείται καμία διενέργεια βασάνου. Αυτή η πραγματικότητα έχει οδηγήσει τον THÜR (1977) στην άποψη ότι η πρόκληση σε βάσανο αποτελούσε ένα ρητορικό τέχνασμα, καθώς οι ρήτορες ανέμεναν ότι αυτή δεν θα γινόταν αποδεκτή από την αντίπαλη πλευρά. Ο MIRHADY (1996) αντιτείνει ότι η απουσία μαρτυρίας για διενέργεια βασάνου από τα δικανικά κείμενα υποδεικνύει πως σε κάποιες περιπτώσεις η αντιδικία είχε επιλυθεί πριν εκδικαστεί η υπόθεση στο δικαστήριο με την αποδοχή της πρόκλησης. Στην υπόθεσή μας, οι EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ (2024, 51) θεωρούν πως ο ενάγων μπλόφαρε όταν απηύθυνε την πρόκληση στον αντίπαλό του, καθώς γνώριζε ότι δεν θα γινόταν αποδεκτή. Πιθανώς ο γιος της εναγόμενης ήταν ενήμερος για το ότι ο ετεροθαλής αδελφός του δεν διέθετε μάρτυρες και έτσι δεν ήθελε να ρισκάρει τη ζωή της μητέρας του παραχωρώντας του ένα τέτοιο αποδεικτικό στοιχείο. Για τη διαδικασία, τη σημασία και τη ρητορική χρήση της *προκλήσεως εις βάσανον* στη δικανική πρακτική βλ. HARRISON 1971, 147–50. THÜR 1977, 233–61. HUNTER 1994, 89–94. GAGARIN 1996. MIRHADY 1996. JOHNSTONE 1999, 70–92.

²⁰ USHER 1999, 29.

²¹ EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 21. Ο ομιλητής επανέρχεται στη φράση *εὖ οἶδεν* (§6) και σε άλλα σημεία του λόγου (§§8, 28). Ο GAGARIN (1997, 109–10· 2002, 146 σημ.34) πιθανολογεί ότι ο ενάγων μεταφέρει αυτούσια τον όρκο του αδελφού του κατά την *ἀντωμοσίαν*.

²² Η *διήγησις* έχει παραλληλιστεί με αγγελική ρήση μιας τραγωδίας. Οι μελετητές έχουν επισημάνει και αναδείξει αρκετά τραγικά στοιχεία στο συγκεκριμένο τμήμα του λόγου, όπως λεξιλόγιο, εικόνες και μεταφορές, που ανακαλούν την *Ορέστεια* και δημιουργούν το κατάλληλο δραματικό κλίμα. Η ιστορία έχει αρκετές αναλογίες με εκείνη της Κλυταιμνήστρας, του Αγαμέμνονα και του Ορέστη. Η μητριά αποκαλείται μεταφορικά Κλυταιμνήστρα και εκπροσωπεί την απόλυτη μοχθηρότητα, ο πατέρας του ομιλητή ανακαλεί τον Αγαμέμνονα που πεθαίνει άδικα, η παλλακίδα τη Διηάνειρα του Σοφοκλή και ο ομιλητής θυμίζει εν μέρει τον Ορέστη που καλείται να εκδικηθεί τη δολοφονία του πατέρα του. Σε αντίθεση με τον τραγικό ήρωα, ο ομιλητής δεν καλείται να επιλέξει ανάμεσα στον πατέρα και τη μητέρα του. Αυτό το ηθικό δίλημμα το αντιμετωπίζει ο ετεροθαλής αδελφός του. Για τη χρήση τραγικών στοιχείων στον λόγο βλ. DUE 1980, 20. GAGARIN 1997, 116. ΑΡΟΣΤΟΛΑΚΗΣ 2007. WOHLE 2010α, 90–98· 2010β. EDWARDS 2017. EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 22–23. Για τα επίπεδα αφήγησης στον λόγο βλ. EDWARDS 2004.

οδήγησαν στην ανθρωποκτονία του πατέρα, ο ενάγων επανέρχεται –ελλείπει αποδεικτικών στοιχείων– στον ηθικά κατακριτέο ρόλο του αδελφού του ως συμπαραστάτη και υποστηρικτή της φόνισσας αντιπαράθετοντάς τον με την αρμόζουσα στάση που επιδεικνύει ο ίδιος ο ομιλητής ως αρωγός του θύματος. Επικαλείται διαρκώς το αίσθημα δικαίου των δικαστών και τους απευθύνει έκκληση να μην εισακούσουν τις δεήσεις του ετεροθαλούς αδελφού του για οίκτο και αθώωση της κατηγορουμένης, πράγμα ανόσιο και παράνομο. Στην §28 ο λογογράφος επαναφέρει με τη μορφή ρητορικής ερώτησης το ζήτημα της σίγουρης γνώσης της υπεράσπισης για όσα έλαβαν χώρα την ημέρα της δηλητηρίασης και για την αθωότητα της ενάγουσας. Σύμφωνα με τον Gagarin,²³ η πλευρά της υπεράσπισης θα μπορούσε κάλλιστα να αντιστρέψει την ερώτηση για τον κατηγορο. Στον βραχύ *ἐπίλογον* που ακολουθεί αξίζει να παρατηρηθεί πως ο ομιλητής δεν προβαίνει σε καμία μνεία ή αιχημηρή νύξη προς τον αδελφό του ή την κατηγορούμενη και υπενθυμίζει στους δικαστές την ευθύνη τους απέναντι στους θεούς που θέσπισαν τους νόμους για την ανθρωποκτονία.

Συμπερασματικά, ο κατηγορος σε διάφορα σημεία του λόγου συγκρίνει τον εαυτό του με τον αδελφό του επιχειρώντας να αναδείξει την ηθική υπεροχή του. Όπως επισημαίνει ο Gagarin,²⁴ ο αγορητής μερικές φορές προσδίδει στον αδελφό του χαρακτηριστικά κατηγορουμένου. Μέρος της στρατηγικής του λογογράφου στην παρούσα υπόθεση είναι η σκιαγράφηση δύο εντελώς διαφορετικών χαρακτήρων και πόλων συμπεριφοράς των δύο γιων απέναντι στον δολοφονημένο πατέρα τους. Ο ομιλητής, σαν ένας άλλος Ορέστης, αναλαμβάνει το ηθικό χρέος απέναντι στον νεκρό πατέρα του που ζητά από τον τάφο εκδίκηση για τη δολοφονία του. Αντίθετα, ο ετεροθαλής αδελφός του ηθογραφείται ως ένας «άπιστος» γιος, ο οποίος συντάχθηκε με τη δολοφόνο και όχι με την πλευρά του θύματος. Ο λογογράφος φροντίζει καθ' όλη τη διάρκεια της ομιλίας του να συντηρεί και να τονίζει μέσω επανειλημμένων αντιθέσεων την ίδια βασική ιδέα που διατρέχει τον κατηγορητήριο λόγο του: τη διάκριση μεταξύ της άσβεστης και πηγαίας επιθυμίας του ενάγοντος για μεταθανάτια δικαίωση του πατέρα τους και της παντελούς αδιαφορίας του ομοπάτριου αδελφού του για εκδίκηση που «μεταφράζεται» ως μια δεύτερη δολοφονία του νεκρού από τον ίδιο του τον γιο.²⁵ Ένα τέτοιο επιχείρημα προσέβλεπε στο αίσθημα ευσέβειας απέναντι στη μνήμη του νεκρού, στην επιδοκιμασία του ομιλούντος ως αφοσιωμένου γιου και στον αντίστοιχο ψόγο του αδελφού του. Επιπλέον, αναμενόταν να επηρεάσει συναισθηματικά τους δικαστές που ως πατεράδες θα προσδοκούσαν, σε περίπτωση δικής τους δολοφονίας, τη συστράτευση και την υιοθέτηση κοινής γραμμής από όλους τους

²³ GAGARIN 2002, 147.

²⁴ GAGARIN 2002, 146–47.

²⁵ GAGARIN 1997, 105. EDWARDS και LENTAKIS 2024, 61.

γίους τους στη δικαστική δίωξη του φονιά. Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η υπερασπιστική γραμμή της αντίδικης πλευράς. Πιθανόν, ο ετεροθαλής αδελφός, εκτός της ένδειας βασικών ενοχοποιητικών στοιχείων, θα πρότασε πως οι αιτιάσεις του ενάγοντος δεν είναι παρά γέννημα της φαντασίας του, απότοκο του μίσους του προς τη μητέρα του και εν γένει προς τη δεύτερη οικογένεια που δημιούργησε ο πατέρας τους. Δεν αποκλείεται μάλιστα να απέδιδε στην αγωγή και οικονομικά κίνητρα συνδεόμενα με κληρονομικές διαφορές μεταξύ των ομοπατριων αδελφών οι οποίες εσκεμμένα αποκρύπτονται στο κείμενό μας.²⁶ Αν μια τέτοια υπόθεση ισχύει, ενδεχομένως ο ενάγων ήλπιζε πως μια νίκη του στη δίκη θα ενδυνάμωνε τις δικές του περιουσιακές αξιώσεις.

3. *Πρὸς Βοιωτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος* (Δημ. 39)

Στον συγκεκριμένο λόγο καταγράφεται μια άλλη περίπτωση αντιδικίας μεταξύ δύο ετεροθαλών, ομοπατριων αδελφών, του ενάγοντος Μαντίθεου και του Βοιωτού. Το επίδικο ζήτημα αφορά την απαγόρευση της χρήσης του ονόματος «Μαντίθεος» από τον Βοιωτό ως παράνομης.²⁷ Ειδικότερα, ο Μαντίθεος εγκαλεί τον Βοιωτό, τον οποίον ο πατέρας του Μαντίας είχε αναγνωρίσει ετεροχρονισμένα ως γνήσιο τέκνο του,²⁸ πως έχει ιδιοποιηθεί το όνομά του και εκμεταλλεύόμενος τον θάνατο του Μαντία ενεγράφη ως «Μαντίθεος» στο ληξιαρχικό γραμματείο του δήμου.²⁹

²⁶ GAGARIN 1997, 106. EDWARDS και ΛΕΝΤΑΚΗΣ 2024, 24.

²⁷ Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα τον τύπο της υποβληθείσας αγωγής. Μερικοί μελετητές βασίζονται στα αποσπάσματα §§1, 5, 7–18 προτείνουν ως επικρατέστερη πιθανότητα τη *δίκη βλάβης*. Βλ. GERNET 1957, 13–14. CAREY και REID 1985, 166. TODD 1993, 281–82. HARRIS 2006, 57–59. PHILLIPS 2013, 308. WATERFIELD και CAREY 2014, 400. GRIFFITH-WILLIAMS 2020, 35–36. Για μια διαφορετική οπτική βλ. MACDOWELL 2009, 70 σημ.34· 2015, 95–97.

²⁸ Οι γάμοι και εν γένει η οικογένεια του Μαντία έχουν αποτελέσει πεδίο μελέτης τόσο υπό κοινωνιολογικό και ανθρωπολογικό πρίσμα όσο και υπό το πρίσμα της ιστορίας του δικαίου. Ο Μαντίας φαίνεται πως πριν παντρευτεί τη μητέρα του Μαντίθεου είχε συνάψει δεσμό με την Αθηναία Πλαγγόνα, με την οποία είχε αποκτήσει δύο γιους, τον Βοιωτό και τον Πάμφιλο. Δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των μελετητών για το αν η Πλαγγόνα ήταν νόμιμη σύζυγος ή παλλακίδα του Μαντία. Η πλειονότητα (WOLFF 1944, 80–81. RUDHARDT 1962, 41–50. DAVIES 1971, 364–68. SEALEY 1984, 123–24. CAREY και REID 1985, 163. OGDEN 1996, 192. COX 1998, 86–87. GLAZEBROOK 2006, 128–29. MACDOWELL 2009, 67–68. SCAFURO 2011, 34. GRIFFITH-WILLIAMS 2020, 42. KAPPARIS 2021, 44) υποστηρίζει ότι η Πλαγγόνα ήταν η πρώτη νόμιμη σύζυγος του Μαντία, την οποία χώρισε μόλις υποψιάστηκε πως εκείνη διατηρούσε εξωσυζυγικό δεσμό. Επομένως, τα δύο παιδιά τους γεννήθηκαν ενώ οι γονείς τους ήταν νόμιμα συζευγμένοι με *έγγυή*. Ωστόσο, ορισμένοι μελετητές της παραπάνω κατηγορίας, όπως ο Rudhardt και ο Davies, διατείνονται πως η γέννηση του Πάμφιλου προήλθε από επανασύνδεση του Μαντία με την Πλαγγόνα λίγο πριν εκδημίσει η δεύτερη σύζυγός του. Μικρότερη ομάδα μελετητών, όπως η CANTARELLA (1997, 107–8), θεωρεί πως η Πλαγγόνα ήταν απλώς ερωμένη του Μαντία και τα παιδιά τους ενέπιπταν στην κατηγορία των νόθων.

²⁹ Ο Βοιωτός και ο Πάμφιλος κατά την ενηλικίωσή τους στράφηκαν με αγωγή κατά του Μαντία ζητώντας του την αναγνώριση της πατρότητάς τους. Σύμφωνα πάντα με την εκδοχή του Μαντίθεου, αρχικά ο Μαντίας αρνήθηκε, ωστόσο αργότερα ήρθε σε συνεννόηση με την

Στην κλασική Αθήνα η απόδοση ονόματος συνιστούσε ένα ιδιωτικό, οικογενειακό ζήτημα που υπαγορευόταν από τα υπάρχοντα κοινωνικά ήθη και λάμβανε χώρα στη γιορτή της *δεκάτης*.³⁰ Δεν υπήρχε κάποια νομική διάταξη που να ρύθμιζε την ονοματοδοσία και να παραχωρούσε το δικαίωμα στον Μαντίθεο να εγείρει νομικές αξιώσεις κατά του ετεροθαλούς αδελφού του για παράνομη χρήση του ονόματός του και παραβίαση των υφιστάμενων νόμων. Αυτό συνάγεται και από το γεγονός πως ο Μαντίθεος δεν προσκομίζει ή παραθέτει κάποιο νομικό πλαίσιο που να περιορίζει τη χρήση ενός ονόματος σε ένα μόνο μέλος μιας οικογένειας.³¹ Ο Βοιωτός επικαλείτο το δικαίωμά του να φέρει το όνομα του εκ πατρικής γραμμής παππού του ως πρωτότοκος γιος του πατέρα του³² (§27: *ἀξιοί δ' αὐτὸς ὡς δὴ πρεσβύτερος ὢν τοῦνομ' ἔχειν τὸ τοῦ πρὸς πατρὸς πάππου*), γεγονός που το αρνείται κατηγορηματικά ο Μαντίθεος αντιπαραβάλλοντάς τον ισχυρισμό πως ο ίδιος γεννήθηκε πρώτος (§§28–29). Σύμφωνα με την εκτενή επιχειρηματολογία του αγορητή, η ύπαρξη δύο προσώπων με το ίδιο όνομα, πατρώνυμο και δήμο καταγωγής μπορεί να επιφέρει δυσχέρειες πρακτικής, οικονομικής και νομικής φύσεως τόσο σε κοινωνικό

Πλαγγόνα. Της πρότεινε στην πρόκληση ὄρκου που θα της απεύθυνε ενώπιον του δικαστηρίου για την πατρότητα των παιδιών να ορκιστεί πως τα δύο παιδιά δεν ήταν δικά του. Μάλιστα της είχε δώσει και χρηματική ανταμοιβή. Η Πλαγγόνα, όμως, δεν τήρησε τη συμφωνία τους και ορκίστηκε πως τα παιδιά της είναι γνήσια τέκνα του Μαντία, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να προχωρήσει στην αναγνώριση και εγγραφή τους στη φρατρία με τα ονόματα Βοιωτός και Πάμφιλος. Μετά τον θάνατο του Πάμφιλου, ξεκίνησε μια σειρά από δίκες μεταξύ των ετεροθαλών αδελφών τόσο για το ζήτημα του ονόματος όσο και για άλλα περιουσιακά θέματα. Για το χρονικό της υπόθεσης και των αλληλομηνύσεων μεταξύ των αντιδίκων βλ. GERNET 1957, 7–15. CAREY και REID 1985, 160–66. MAFFI 1985. HUMPHREYS 1989. MACDOWELL 2009, 66–76. SCAFURO 2011, 34–39.

³⁰ Η *δεκάτη* ήταν μια οικογενειακή εορτή που διοργανωνόταν από τον πατέρα δέκα μέρες μετά τη γέννηση του παιδιού του. Η τέλεση της *δεκάτης* συνιστούσε ένδειξη ότι ο πατέρας το αναγνώριζε ως γνήσιο. Προσκαλούνταν φίλοι και συγγενείς, οι οποίοι θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μάρτυρες σε περίπτωση που ανέκυπταν μεταγενέστερα αμφιβολίες για τη γνησιότητα του τέκνου. Περισσότερες πληροφορίες για τη *δεκάτη* βλ. GOLDEN 1986, 252–56. GARLAND 1990, 94–95. OGDEN 1996, 88–91. GHERCHANOC 1998, 325–29. 2012, 44–48, 119–21. BONNARD 2003, 76–79.

³¹ CAREY και REID 1985, 193–94. MACDOWELL 2009, 76 και 2015, 95–96. SCAFURO 2011, 39. FARAGUNA 2014, 175. Στο τέλος της αγόρευσής του (§39) ο Μαντίθεος επικαλείται έναν νόμο βάσει του οποίου οι πατεράδες έχουν δικαίωμα όχι μόνο να δώσουν όνομα στον γιο τους αλλά και να το αποσύρουν με δημόσια διακήρυξη, αν το έκριναν απαραίτητο. Στην περίπτωση του Βοιωτού ο Μαντίας δεν τον αποκήρυξε επίσημα. Αρνήθηκε να τον αναγνωρίσει με την απόφασή του να μην τον εγγράψει αρχικά στη φρατρία του. Όταν μεταγενέστερα ο Μαντίας αποδέχθηκε την ετυμηγορία των διαιτητών και ενέγραψε τον Βοιωτό στη φρατρία, πιθανώς δεν υπήρχε κάποιο νομικό κώλυμα για τον Βοιωτό να πάρει όποιο όνομα επιθυμούσε. Βλ. επίσης GERNET 1957, 10.

³² Το όνομα συνιστούσε μια απόδειξη νομιμοποίησης των οικογενειακών δεσμών. Ήταν σύνθηος ο πρωτότοκος να λαμβάνει το όνομα του παππού του από την πατρική πλευρά και να θεωρείται πνευματικός κληρονόμος του. Βλ. HARRISON 1968, 132. GOLDEN 1990, 257–67. POMEROY 1997, 72–73. RÉBARTHE 2018, 48–50.

(§§7–12) όσο και σε προσωπικό επίπεδο (§§13–19). Έτσι, η απόφασή του να μηνύσει τον Βοιωτό μοιάζει λογική και δίκαιη.

Για το ζήτημα της ηλικίας και των αξιώσεων και των δύο διαδικών να θεωρούνται οι πρωτότοκοι γιοι του Μαντία και να ονομάζονται «Μαντίθεος» υπό αυτή την ιδιότητα, ο αγορητής δεν προσφέρει κάποιο αποδεικτικό στοιχείο και ερείδεται σε ασθενή επιχειρήματα.³³ Καταφεύγει στην παρατήρηση πως η εξωτερική όψη του Βοιωτού υποδηλώνει τη μικρότερη ηλικία του (§27: *νεώτερον ὄντ' ἔμοῦ καὶ συχνῶ, ὅσ' ἐξ ὅψεως*), αναγνωρίζοντας ωστόσο πως πρόκειται για ένα διάτρητο επιχείρημα. Ελλείπει πειστικών εξηγήσεων, προσφεύγει στο επιχείρημα της χρονικής αλληλουχίας των εγγραφών σε φρατρία και δήμο.³⁴ Ειδικότερα, επισημαίνει πως η εγγραφή του στους καταλόγους του δήμου προηγήθηκε από την εγγραφή του Βοιωτού και του Πάμφιλου στη φρατρία και ζητά από τους δικαστές να υπολογίζεται η ηλικία ενός παιδιού από τη στιγμή της αναγνώρισής του από τον πατέρα του (§29: *Ἔστι δ' οὗτος τίς; ἀφ' οὗ παίδας... πρὶν εἰσαγαγεῖν τοῦτον εἰς τοὺς φράτερας*). Έτσι, επί τη βάσει του συλλογισμού του, έχει κάθε νόμιμο δικαίωμα να επωφελεῖται από τα πρεσβεία της ηλικίας και, ως εκ τούτου, να φέρει το όνομα «Μαντίθεος».

Ο ρήτορας επιχειρεί να αντισταθμίσει την έλλειψη νομικού ερείσματος στις αξιώσεις του πελάτη του κατασκευάζοντας για τον Βοιωτό το προφίλ ενός ξένου που παράνομα εισέβαλε στην οικογένειά τους και σφετερίστηκε όχι μόνο το όνομα του Μαντίθεου αλλά και την ιδιότητα του πρωτοτόκου και εν γένει την ταυτότητά του.³⁵ Είναι ενδεικτικό πως ο Μαντίθεος ποτέ δεν αποκαλεί και δεν αντιμετωπίζει τον αντίδικο ως «αδελφό» του (§27: *οὐπω συγγενὴς ἦν ἔμοι*), αν και ποτέ ρητά δεν τον χαρακτηρίζει «νόθο». Σε αντίθεση με τον πρόλογον της προηγούμενης υπόθεσης (Αντιφ. 1), στον παρόντα λόγο απουσιάζει ο ρητορικός τόπος της αντιδικίας μεταξύ στενών συγγενών και της συνακόλουθης προσπάθειας του ενάγοντος να αιτιολογήσει τη δικαστική προσφυγή κατά ενός τόσο στενού συγγενούς του. Η μοναδική μνεία στην αδελφική τους σχέση εντοπίζεται στις §§34–35 και έχει αμιγώς ειρωνικό τόνο. Συγκεκριμένα, ο Μαντίθεος απευθύνεται με προσφώνηση στον Βοιωτό και του τονίζει πως

³³ CAREY και REID 1985, 163. MACDOWELL 2009, 67.

³⁴ Η εισαγωγή στη φρατρία περιελάμβανε δύο στάδια/τελετές, το *μείον* που πραγματοποιείτο στην παιδική ηλικία και το *κουρεῖον* στην εφηβεία. Την κλασική περίοδο, η εγγραφή στη φρατρία συνιστούσε απόδειξη ότι ένα παιδί δεν ήταν νόθο, δεδομένου ότι οι φρατέρες δέχονταν μόνο γνήσια παιδιά (Δημ. 57.54. Ισαί. 7.16. 8.19). Επιπλέον, αποτελούσε ένδειξη για το πολιτικό καθεστώς ενός ανηλίκου που δεν ήταν σε θέση να εγγραφεί στα μητρώα του δήμου. Η κατοχύρωση και η απόδοση της ιδιότητας του πολίτη γινόταν με την εγγραφή στους δημοτικούς καταλόγους κατά τη συμπλήρωση του δέκατου ὀγδοῦ ἐτους. Για τη φρατρία, τη σημασία και τα στάδια εγγραφής της βλ. GOLDEN 1990, 25–26. LAMBERT 1993. POMEROY 1997, 75–76, 106–7. BONNARD 2003, 80–86. HUMPHREYS 2018, 302. JOYCE 2019, 469–80. KELLOGG 2021, 164–66. Για την εγγραφή στα μητρώα του δήμου βλ. WHITEHEAD 1986, 97–104. OGDEN 1996, 120–22. CANTARELLA 1997, 108–9. LEDUC 1998, 187–88. BONNARD 2003, 89–90.

³⁵ DAMET 2012, 153 σημ.122. Για το ζήτημα της προσωπικής ταυτότητας και της κατασκευής της στον λόγο βλ. GRIFFITH-WILLIAMS 2020.

οι επίβουλες ενέργειες, οι δικαστικές διώξεις και η υβριστική συμπεριφορά του προς το πρόσωπό του δεν συμβαδίζουν με εκείνες ενός αδελφού αλλά ενός ξένου (§34: *Ἄλλ' ἂν μὲν, ὥσπερ εἶναι φῆς ἀδελφός, καὶ τὰ ἔργ' ἀδελφοῦ ποιῆς, δόξεις εἶναι συγγενής, ἂν δ' ἐπιβουλεύης,....ὥς οὐ προσήκουσιν οὕτω χρῆσθαι.*). Αξίζει, επίσης, να παρατηρηθεί πως ο αγορητής εξοβελίζει από τον λόγο τον Πάμφιλο ως προσωπικότητα. Αυτό ίσως υποδηλώνει πως ο Πάμφιλος παρέμεινε αμέτοχος στην έριδα.³⁶ Ωστόσο, θα μπορούσαμε να εικάσουμε πως ο Μαντίθεος σκοπίμως επιλέγει να μην αναφέρει μια πιθανή σύμπραξη του Πάμφιλου με τον αμφιθαλή αδελφό του και να μην καταφερθεί εις βάρος του, έτσι ώστε να μη μεταδώσει στους δικαστές την εικόνα ενός κακεντρεχούς και εριστικού ατόμου.

Ο Μαντίθεος δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι ο πατέρας του –έστω και καθυστερημένα– αναγνώρισε τον Βοιωτό και τον Πάμφιλο ως νόμιμους γιους του και τους ενέγραψε στη φρατρία. Ωστόσο, στον λόγο του συστηματικά υποσκελίζει το ζήτημα της αναγνώρισης της πατρότητάς τους μέσω του ισχυρισμού ότι ο Μαντίας αποτέλεσε θύμα απάτης από την Πλαγγόνα, μητέρα των δύο νεαρών, η οποία διέπραξε ψευδορκία και υποστηρίχθηκε από άλλους συκοφάντες (§3). Ήδη από την αρχή της ομιλίας διαφαίνεται ξεκάθαρα η στρατηγική του ρήτορα να διασπείρει υποψίες στο ακροατήριο σχετικά με την πατρότητα του Βοιωτού ως γνήσιου τέκνου του πατέρα του,³⁷ καθώς αυτή παρουσιάζεται ως ένα κατασκευάσμα, απόρροια συκοφαντιών (§2: *κατασκευάσας ἐργαστήριον συκοφαντῶν*). Παράλληλα, σε πολλά σημεία (§§4, 18, 20, 21, 32, 33, 36) διαμηνύει εμφатικά πως η αναγνώριση της πατρότητας δεν ήταν οικειοθελής αλλά αναγκαστική, απότοκο συνεχών εκβιασμών και άσκησης πιέσεων. Προς επίρρωση της στρατηγικής του, ο Μαντίθεος χρησιμοποιεί επανειλημμένα το ρήμα *ἀναγκάζειν/-εσθαι*. Ο ρήτορας προβαίνει και σε μια άλλη υφολογική επιλογή: αναφέρεται στη διοικητική πράξη της αναγνώρισης των δύο παιδιών με το ρήμα *ποιεῖσθαι*, το οποίο απαντά και παραπέμπει σε πράξεις

³⁶ CAREY και REID 1985, 164.

³⁷ Στον *Πρὸς Βοιωτὸν περὶ προικὸς μητρῶας* (Δημ. 40) όπου αντίδικοι είναι ξανά ο Μαντίθεος και ο Βοιωτός για το ζήτημα της προίκας των μητέρων τους, ο ρήτορας χρησιμοποιεί διαφορετική τεχνική και καταφέρεται με μεγαλύτερη σφοδρότητα και αμεσότητα τόσο κατά της προσωπικότητας του Βοιωτού όσο και κατά του είδους της σχέσης του Μαντία με την Πλαγγόνα. Ειδικότερα, χρησιμοποιεί τα ρήματα *πλησιάζω* και *χρῶμαι* με τα οποία υποδηλώνεται η εκτός γάμου σεξουαλική σχέση ενός άνδρα με μια εταίρα (Ισαί. 3.10, Αισχίν. 1.68, Δημ. 24. 197, 25.56, 40.8, 40.27) και όχι τα ρήματα *γαμῶ* και *συνοικῶ* με τα οποία περιγράφεται η σχέση ενός άνδρα με τη νόμιμη σύζυγό του. Με αυτόν τον τρόπο, όπως και με τα χαρακτηριστικά που αποδίδει ο Μαντίθεος στην Πλαγγόνα, ο αγορητής υπονοεί ότι η Πλαγγόνα ήταν μια εταίρα. Θεωρώ πως αν πράγματι η Πλαγγόνα ήταν εταίρα, ο Μαντίθεος δεν θα δίσταζε να περιγράψει ενδελεχώς τη δράση της και να προσκομίσει μαρτυρίες. Στον συγκεκριμένο λόγο παρέχονται περισσότερες λεπτομέρειες για την ιδιωτική ζωή της οικογένειας και ο Μαντίθεος φέρνει στο προσκήνιο όλα τα σκάνδαλα της οικογένειας και τις αλληπάλληλες δικαστικές και μη διαμάχες μεταξύ των αδελφών. Για το θέμα βλ. COX 1998, 182. GLAZEBROOK 2005, 169· 2006, 128–29. KAPPARIS 2020, 65· 2021, 45–46.

υιοθεσίας. Πρόκειται για ένα πολύσημο ρήμα που έχει τη σημασία τόσο του «αναγνωρίζω κάποιον ως γνήσιο τέκνο» όσο και του «προβαίνω στην υιοθεσία κάποιου».³⁸ Η χρήση του συγκεκριμένου ρήματος στον παρόντα λόγο έχει προξενήσει ερωτήματα και αντικρουόμενες απόψεις. Ορισμένοι διατείνονται πως η καθυστερημένη αναγνώριση της πατρότητας ενός τέκνου λάμβανε τη μορφή υιοθεσίας,³⁹ ενώ άλλοι θεωρούν πως ο Μαντίθεος χρησιμοποιεί προσβλητικά και καταχρηστικά το ρήμα, για να υπαινιχθεί πως ο Μαντίας ποτέ στην ουσία δεν πίστεψε ότι τα δύο παιδιά είναι γνήσιοι γιοι του.⁴⁰ Κατά τη γνώμη μου, ο ρήτορας αξιοποιεί έξυπνα τη δισημία του ρήματος προς επίτευξη των ρητορικών σκοπών του. Μέσω της έξυπνης και σκόπιμης χρήσης του *ποιείσθαι* και όχι του *είσποieiσθαι* που εμπερικλείει σημασιολογικά μόνο την πράξη της υιοθεσίας, ο Μαντίθεος υποδηλώνει πως ο Βοιωτός δεν γεννήθηκε ως μέλος του οίκου του Μαντία αλλά κατέστη με τεχνητό τρόπο μέσω μιας διαδικασίας που έμοιαζε περισσότερο με υιοθεσία παρά με απλή εγγραφή.⁴¹

Ο ρήτορας, επιπροσθέτως, στην προσπάθειά του να υπονομεύσει την ταυτότητα του Βοιωτού ως γνήσιου τέκνου του Μαντία, προβαίνει σε μια συγκριτική συνεξέταση της στάσης του πατέρα στις διαδικασίες αναγνώρισης της πατρότητας του Μαντίθεου και του αντιδίκου του. Από τη μία πλευρά, διαψεύδει τον ισχυρισμό του Βοιωτού ότι ο Μαντίας γιόρτασε τη δεκάτη μετά τη γέννησή του και του απέδωσε τότε το όνομα «Μαντίθεος», ενώ χαρακτηρίζει αναξιόπιστους τους μάρτυρες που κάλεσε ο αντίπαλός του στη διαιτησία (§§21–22). Αξιοποιεί ρητορικά την εγγραφή του αντιδίκου στη φρατρία από τον Μαντία με το όνομα «Βοιωτός»⁴² (§§4, 20, 30) και με ρητορικές ερωτήσεις τονίζει πως, αν ζούσε ο πατέρας του, θα ενέγραφε τον αντίδικο του στον δήμο με το ίδιο όνομα και ο Βοιωτός δεν θα τον παρεμπόδιζε (§21). Έτσι, ο Βοιωτός σκιαγραφείται ως ένας αδίστακτος καιροσκοπός που έδραξε την ευκαιρία και μετά την εκδημία του Μαντία ακύρωσε τις ενέργειες του τελευταίου. Επίσης, ο Μαντίθεος προσθέτει το επιχείρημα πως η επιλογή του ονόματος «Βοιωτός» από τον πατέρα του είχε προσβλητική και περιπαικτική χροιά (§32: *ἀλλ' ὕβρει καὶ ἐπηρεῖα τινὶ τοῦτ' ἐτέθη σοι*). Από την άλλη πλευρά, ο ομιλητής αναδεικνύει τη δική του αδιαμφισβήτητη γνησιότητα, επισημαίνοντας επιμελώς πως ο Μαντίας διεκπεραίωσε εγκαίρως και παρουσία μαρτύρων όλα τα καθιερωμένα στάδια/τελετουργικά για την αναγνώρισή του: τη γιορτή της δεκάτης

³⁸ RUDHARDT 1962, 50–56. GRIFFITH-WILLIAMS 2020, 42.

³⁹ Την άποψη αυτή εξέφρασε πρώτος ο GERNET (1957, 8–10). Την αποδέχονται οι USHER (1999, 259), DILLON (2004, 75) και SCAFURO (2011, 41).

⁴⁰ WYSE 1904, 718.

⁴¹ HARRISON 1968, 84 σημ.2. WOHL 2010α, 162. GRIFFITH-WILLIAMS 2020, 41. Εξάλλου, βάσει του νόμου ([Δημ.] 46.14), μια από τις προϋποθέσεις εγκυρότητας της υιοθεσίας ήταν η εξής: ο υιοθετών θα έπρεπε να μην έχει γνήσιους άρρενες κατιόντες εν ζωή.

⁴² Σύμφωνα με τον LAMBERT (1993, 39), ο Μαντίθεος υποβαθμίζει τη σημασία της εγγραφής στον δήμο και εξαίρει εκείνη της εγγραφής στη φρατρία, καθώς η απόδοση του ονόματος «Βοιωτός» στον αντίδικο από τον Μαντία έλαβε χώρα ενώπιον της φρατρίας.

στην οποία του δόθηκε το όνομα «Μαντίθεος», την εγγραφή στη φρατρία και στον δήμο με το ίδιο όνομα (§§5, 20, 29).

Παράλληλα, επιδιώκοντας να κερδίσει τις εντυπώσεις και τη συμπάθεια του δικαστικού σώματος και να συγκροτήσει το προφίλ ενός ανθρώπου καθόλα δίκαιου, νομιμόφρονος και λελογισμένου, ο Μαντίθεος εστιάζει στη στάση που επέδειξε κατά τον διαμερισμό της πατρικής περιουσίας. Συγκεκριμένα, στη διήγησιν υποστηρίζει πως δεδομένης της εκβιαστικής εγγραφής των παιδιών στη φρατρία του πατέρα του και της αναγνώρισής τους ως γνήσιων γιων του αποδέχθηκε και συμφώνησε να λάβει το ένα τρίτο από την περιουσία, της οποίας βάσει των προηγούμενων συνθηκών θα καθίστατο μοναδικός κληρονόμος (§6: *ὥστε τῶν μὲν πατρῶων, ἃ πάντ' ἐμὰ ἐγένετο, ..., συγκεχωρηκέναι τὸ τρίτον νείμασθαι μέρος καὶ στέργειν ἐπὶ τούτῳ*). Η μνεία στο κληρονομικό μερίδιο που απέσπασε ο αντιδίκος από την περιουσία του Μαντία επανέρχεται δυναμικά σε ενότητα των πίστεων (§§34–36) όπου ο αγορητής ξεκινά με δριμεία επίθεση στον Βοιωτό παρουσιάζοντάς τον ως έναν αδίστακτο πλεονέκτη που εκτός από την απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων, περιουσίας και πατέρα, επιδιώκει να σφετεριστεί το όνομά του. Ο Μαντίθεος, αντίθετα, παρουσιάζεται ως ήρεμη φωνή της λογικής και της υπομονής⁴³ και ως γιος που σεβάστηκε και αποδέχτηκε την απόφαση του πατέρα του να αναγνωρίσει και τον Βοιωτό ως γιο του. Με τη χρήση αποστροφής και ερώτησης που ακολουθείται από την απάντησή της,⁴⁴ ο Μαντίθεος υπογραμμίζει πως περίτρανη απόδειξη για την από μέρους του αποδοχή της αναγνώρισης του Βοιωτού αποτελεί το γεγονός ότι δεν παρακώλυσε τον αντιδικό του από το να λάβει μερίδιο της κληρονομιάς και να συμμετάσχει στα ιερά και όσια του οίκου του (§35: *τί τούτου σημείον; τῶν πατρῶων ἔχεις τὸ μέρος μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτήν· ἱερῶν, ὁσίων μετέχεις*).

Η ρητορική στόχευση της αναφοράς στο ζήτημα της πατρικής κληρονομιάς είναι έκδηλη. Ο Μαντίθεος επιχειρεί να προκαταβάλει θετικά τους δικαστές όσον αφορά τον ίδιο, ηθογραφώντας τον εαυτό του ως ένα άτομο που αποφεύγει τις διενέξεις, σέβεται τις αποφάσεις του πατέρα του ακόμα και μετά τον θάνατό του και του οποίου οι ενέργειες δεν υποκινούνται από οικονομικά κίνητρα. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, προέβαλε δυναμική αντίσταση στον Βοιωτό μόνο όταν διεκδίκησε την οικειοποίηση του ονόματός του και όχι όταν έλαβε μερίδιο της κληρονομιάς. Το επιχείρημα του Μαντίθεου εμπεριέχει στοιχεία υπερβολής. Ο ομιλητής δεν μπορεί να αρνηθεί το γεγονός της αναγνώρισης της πατρότητας ούτε τις νομικές συνέπειες που αυτή συνεπαγόταν. Συγκεκριμένα, από τη στιγμή που ο πατέρας του αναγνώρισε με κάθε επισημότητα τον Βοιωτό και τον Πάμφιλο ως γνήσια τέκνα του, εκείνοι απέκτησαν αυτομάτως νόμιμα δικαιώματα επί της περιουσίας τους⁴⁵ και ο

⁴³ CAREY και REID 1985, 189.

⁴⁴ USHER 1999, 259.

⁴⁵ HARRISON 1968, 63.

Μαντίθεος δεν μπορούσε παρά να αποδεχτεί την κατάσταση.⁴⁶ Η χρήση της φράσης *συγκεχωρηκέναι τὸ τρίτον νείμασθαι μέρος καὶ στέργειν ἐπὶ τούτῳ* (§6) έχει, επομένως, αμιγώς ρητορική λειτουργία, καθώς η συναίνεση του ομιλητή για ένα ζήτημα που ρυθμίζεται με απόλυτη σαφήνεια και αυστηρότητα από το νομικό πλαίσιο δεν ήταν απαραίτητη. Αδιαμφισβήτητη, η κληρονόμηση μόνο του ενός τρίτου της περιουσίας του Μαντία από τον Μαντίθεο δεν συνεπαγόταν μια ευχάριστη εξέλιξη για τον ομιλητή, όμως ο ίδιος επιμελώς αποσιωπά οποιαδήποτε νύξη που θα πυροδοτούσε στους δικαστές πιθανές υποψίες πως στη δίωξη για το όνομα ενυπάρχουν αντιζηλίες για κληρονομικά θέματα⁴⁷ ή υποβόσκουν οικονομικά κίνητρα.⁴⁸

Ο Μαντίθεος δεν κατάφερε να πείσει το δικαστήριο για το δίκαιο του αιτήματός του και ο Βοιωτός κατοχύρωσε και σε νομικό επίπεδο το δικαίωμά του να αποκαλείται «Μαντίθεος».⁴⁹ Ο Βοιωτός θα είχε υποστηρίξει πως ο Μαντίας

⁴⁶ CAREY και REID 1985, 173, 190.

⁴⁷ Ο KAPPARIS (2021, 43–44) υποστηρίζει πως στην αθά διαμάχη του Μαντίθεου και του Βοιωτού για το όνομά τους υποκρύπτεται σύγκρουση για τη γνησιότητα των αντιδίκων και την πατρική κληρονομιά. Θεωρώ πως η δικαστική διαμάχη των ετεροθαλών αδελφών για τις προίκες των μητέρων τους (Δημ. 40) έναν χρόνο μετά την εκδίκαση της υπόθεσης για το όνομα, υποδεικνύει έναν υποδόριο ανταγωνισμό γύρω από την περιουσία. Προκαλεί εντύπωση πως στην παρούσα δικαστική διαμάχη (Δημ. 39) ο Μαντίθεος αποσιωπά το γεγονός πως ο ίδιος και τα αδέρφια του εξαίρεσαν το σπίτι και τους οικιακούς δούλους από τη διανομή της πατρικής περιουσίας, καθώς διεκδίκησαν και οι δύο πλευρές την επιστροφή της προίκας των μητέρων τους. Βάσει της συμφωνίας, θα λάμβανε τα χρήματα από την πώληση του σπιτιού όποιος αποδείκνυε ότι η μητέρα του είχε προικοδοτηθεί (Δημ. 40.14–15). Όπως μάλιστα πληροφορούμαστε στο Δημ. 40.16–18, πριν την αγωγή για το όνομα, είχαν προηγηθεί προσπάθειες εξωδικαστικού διακανονισμού για την προίκα μέσω διαιτησίας. Επίσης, στο Δημ. 32–33 ο Μαντίθεος αναφέρει πως ο Βοιωτός έφτασε στο σημείο να αυτοτραυματιστεί και να κατηγορήσει μετά τον Μαντίθεο για *τραῦμα ἐκ προνοίας*, προκειμένου να πετύχει τον μόνιμο εξορισμό του Μαντίθεου από την Αττική και να ιδιοποιηθεί την προίκα της μητέρας του. Εικάζω πως ο εξοβελισμός των συγκρούσεων των αδελφών για την προίκα εξυπηρετεί ρητορικά το προφίλ του μετριοπαθούς και μεγαλόψυχου σε οικονομικά ζητήματα ατόμου που επιχειρεί να επικοινωνήσει ο Μαντίθεος.

⁴⁸ Ο MACDOWELL (2009, 70) θεωρεί πως ενδεχομένως κάποια χρήματα ή περιουσιακά στοιχεία οφείλονταν στον «Μαντίθεο, γιο του Μαντία του Θορικού» και ήθελαν να τα διεκδικήσουν και οι δύο αδελφοί. Η GRIFFITH-WILLIAMS (2020, 37) υποστηρίζει πως αν μια τέτοια εκδοχή ισχύει, ο Μαντίθεος θα προέβαινε σε αντίστοιχη αναφορά. Επεκτείνοντας τη σκέψη των WATERFIELD και CAREY (2014, 400), η ερευνήτρια υποστηρίζει πως ψυχολογικά/συναίσθηματικά κίνητρα συντέλεσαν στην απόφαση του Μαντίθεου να διώξει τον Βοιωτό για το όνομα. Ο ομιλητής γαλουχήθηκε με την πεποίθηση ότι είναι ο πρεσβύτερος γιος του Μαντία και ξαφνικά η ταυτότητά του απειλήθηκε από έναν ξένο που δεν τον θεωρούσε καν συγγενή του. Για την πιθανότητα να υποκρύπτονται πολιτικοί λόγοι πίσω από τη διαμάχη των δύο αδελφών βλ. BROWN 1974, 183–84.

⁴⁹ Αυτό διαφαίνεται από το γεγονός ότι όταν ο Μαντίθεος υπέβαλε την αγωγή κατά του Βοιωτού για να ανακτήσει την προίκα της μητέρας του από την περιουσία του πατέρα του, αναγκάστηκε να την καταθέσει «κατά του Μαντίθεου» (40.17–18). Επίσης, τα ονόματα και των δύο ετεροθαλών αδελφών εμφανίζονται σε μια ναυτική επιγραφή του 342/1 π.Χ. ως «Μαντίθεος του Θορικού» (IG II² 1622.442–443). Οι δικαστές, επομένως, δεν αφαίρεσαν το όνομα από τον Μαντίθεο, επειδή ήταν ο πρώτος που έφερε το συγκεκριμένο όνομα. Έτσι, δημιουργήθηκε

του έδωσε το όνομα «Μαντίθεος» στη *δεκάτη*, προσκομίζοντας μαρτυρικές καταθέσεις που θα επιβεβαίωναν πως στην παιδική του ηλικία τον αποκαλούσαν «Μαντίθεο» και πως η μητέρα του ήταν νόμιμη σύζυγος του Μαντία.⁵⁰ Θεωρώ μάλιστα πολύ πιθανό πως, αν και δεν υπήρχαν κατάλογοι γεννήσεων, ο Βοιωτός έπεισε τους δικαστές για το γεγονός ότι ήταν πρωτότοκος γιος του Μαντία. Το γεγονός πως ο Μαντίθεος υπεκφεύγει στο συγκεκριμένο ζήτημα και το εξετάζει σύντομα, αμήχανα και επιδερμικά υποδεικνύει πως πράγματι οι ισχυρισμοί του αντιδίκου του ήταν αληθείς και επιβεβαιώθηκαν και από μαρτυρίες.⁵¹ Επιπλέον, ο Βοιωτός ενδεχομένως κατάφερε να συγκινήσει και να διεγείρει συναισθηματικά τους δικαστές εστιάζοντας στην αδικία που υπέστη σε μικρή ηλικία από τον πατέρα του με την απόφαση του τελευταίου να μην τον αναγνωρίσει ως γνήσιο γιο του. Στο επιχείρημα του Μαντίθεου ότι δεν παρεμπόδισε τον ίδιο και τον Πάμφιλο από την κληρονόμηση της πατρικής περιουσίας, ο Βοιωτός ίσως αντέτεινε πως ο Μαντίθεος ποτέ δεν συμβιβάστηκε και δεν αποδέχτηκε ουσιαστικά τον διαμερισμό της κληρονομιάς και πως πίσω από την αγωγή για το όνομα ελλοχεύουν οικονομικά κίνητρα, άρρηκτα συνδεδεμένα με την περιουσία.

4. Συμπεράσματα

Στις δύο υποθέσεις αντιδικίας μεταξύ ομοπάτριων αδελφών για ιδιωτικά –διαφορετικής φύσεως το καθένα– ζητήματα (Αντιφ. 1, Δημ. 39), μέρος της ρητορικής στρατηγικής των ρητόρων έγκειται στην αποδόμηση του αδελφικού δεσμού των διαδίκων, ώστε να ενισχυθεί η ηθική και νομική θέση των πελατών τους. Ελλείπει αδιάτρητων αντικειμενικών πειστηρίων για τη συγκρότηση του κατηγορητηρίου κατά των αντιδίκων προκρίθηκε η εστίαση στον δεσμό πατέρα και γιου και στις αμφίδρομες υποχρεώσεις που συνεπάγονταν από αυτόν (δίωξη του δολοφόνου του πατέρα από τους γιους του (Αντιφ. 1), αναγνώριση τέκνου μέσα από καθορισμένες διαδικασίες (Δημ. 39)). Με αυτόν τον τρόπο, οι δύο αγορητές εξήραν το προβάδισμα που είχαν έναντι των αντίδικων αδελφών τους ως προς τη σχέση τους με τους πατέρες τους, χωρίς ασφαλώς να θίγουν παραμέτρους (π.χ. διαφωνίες για οικονομικά ή κληρονομικά θέματα) που ενδεχομένως υπέβοσκαν στην έριδα με τα ετεροθαλή αδέρφια τους. Στην αρχή των αγορεύσεων τους και οι δύο ομιλητές αιτιολογούν ως αναγκαστική την προσφυγή στο δικαστήριο κατά των αδελφών τους, προκειμένου να προκαταλάβουν πιθανές σκέψεις των δικαστών αναφορικά με τα κίνητρα των διώξεων και να καλλιεργήσουν το προφίλ των ατόμων που δεν επιθυμούν αντιδικίες με

μια κατάσταση ομωνυμίας η οποία ενοχλούσε μόνο τον Μαντίθεο και όχι τους δικαστές και την πόλη γενικότερα. Βλ. CAREY και REID 1985, 167. SCAFURO 2011, 38 σημ.15, 42. FARAGUNA 2014, 175–76. RÉBARTHE 2018, 54.

⁵⁰ HUMPHREYS 1989, 182.

⁵¹ SCAFURO 2011, 54 σημ. 69.

τόσο στενά συγγενικά τους πρόσωπα. Επιπροσθέτως, οι ενάγοντες αναδεικνύουν επιμελώς το διαμετρικά αντίθετο ήθος τους σε σχέση με τους αδελφούς/αντιδίκους τους. Στη μία περίπτωση (Αντιφ. 1), ο ενάγων σκιαγραφείται ως ένας πιστός και αφοσιωμένος γιος που αναλαμβάνει το ηθικό καθήκον της δίωξης της δολοφόνου του πατέρα του και οδηγείται αναγκαστικά σε δικαστική αντιπαράθεση με τον αδελφό του, ενώ ο αντίδικος κατακρίνεται ηθικά ως άπιστος γιος εξαιτίας της συστράτευσής του με την κατηγορούμενη και ως αδιάφορος για την εκδίκηση και τη μεταθανάτια δικαίωση του πατέρα τους. Στην άλλη περίπτωση (Δημ. 39), ο Μαντίθεος υποσκάπτει τεχνηέντως τον αδελφικό δεσμό με τον αντίδικό του όχι μόνο μέσω της κατάδειξης της ετεροχρονισμένης και αναγκαστικής αναγνώρισης του Βοιωτού από τον πατέρα του, αλλά επίσης μέσω της αντιπαράθεσης της φιλόδικης και υβριστικής συμπεριφοράς του αντιδίκου απέναντί του, γεγονός ασυμβίβαστο με την αδελφική τους σχέση, και της δικής του έντιμης στάσης που διαφαίνεται από τον ισομερή διαμερισμό της πατρώας περιουσίας τους. Τέλος, ως προς τη λεκτική αποτύπωση της αδελφικής σχέσης στους δύο λόγους, υιοθετείται αντίστροφη ρητορική στρατηγική. Ο ομιλητής του Αντιφώντα τονίζει την αδελφική σχέση με απώτερο στόχο να τονίσει την προδοσία, ενώ ο Μαντίθεος, στην προσπάθειά του να υπονομεύσει τη γνησιότητα του αντιδίκου του και να τον αποξενώσει από την οικογένεια, την αποσιωπά εντελώς.

Σε μια κοινωνία, όπως η αθηναϊκή, όπου οι δικαστικές διενέξεις μεταξύ συγγενών, μολονότι συχνές, θεωρούνταν κατά κανόνα επιλήψιμες, η αντιδικία μεταξύ αδελφών πιθανότατα δεν θα προκαλούσε θετική εντύπωση στους δικαστές. Γι' αυτό, τόσο ο Αντιφώντας όσο και ο Δημοσθένης επιχείρησαν σκόπιμα να παρασιωπήσουν γεγονότα και καταστάσεις ασύμφωρες για τους πελάτες τους και ασύμφωνες με το πορτραίτο των καλών γιων και αδελφών που προωθούν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- APOSTOLAKIS, K. E. 2007. Tragic Patterns in Forensic Speeches: Antiphon 1 "Against the Stepmother". *ClassMed* 58: 179–92.
- BONNARD, J. B. 2003. Un aspect positif de la puissance paternelle : la fabrication du citoyen. *Mètis* 1: 69–93.
- BROWN, D. 1974. *Das Geschäft mit dem Staat: die Überschneidung des Politischen und des Privaten im Corpus Demosthenicum*. Hildesheim & New York: Olms.
- CANTARELLA, E. 1997. Filiazione legittima e cittadinanza. Στο: G. THÜR & J. VELISAROPOULOS (επιμ.), *Symposion 1995. Vorträge zur Griechischen und Hellenistischen Rechtsgeschichte*. Cologne, Weimar & Vienna: Böhlau, 97–111.
- CAREY, C. 1997. *Trials from Classical Athens*. London & New York: Routledge.
- CAREY, C. & REID, R. A. 1985. *Demosthenes. Selected Private Speeches*. Cambridge: Cambridge University Press.

- CHRIST, M. R. 1998. *The Litigious Athenian*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- COHEN, D. 1995. *Law, Violence and Community in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COOPER, J. M. 1980. Aristotle's Concept of Friendship. Στο: A. O. RORTY (επιμ.), *Essays on Aristotle's Ethics*. Berkeley: University of California Press, 301–40.
- COX, C. A. 1998. *Household Interests. Property, Marriage Strategies and Family Dynamics in Ancient Athens*. Princeton: Princeton University Press.
- _____, 2006. Sibling Relationships in Menander. Στο: A. BRESSON, M.-M. MASSON, ST. PERENTIDIS, & J. WILGAUX (επιμ.), *Parenté et société dans le monde grec de l'antiquité à l'âge modern*. Bordeaux: Ausonius Éditions, 153–58.
- DAMET, Aur. 2012. *La septième porte. Les conflits familiaux dans l'Athènes classique*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- DAVIES, J. K. 1971. *Athenian Propertied Families, 600–300 B.C.* Oxford: Clarendon Press.
- DILLON, J. M. 2004. *Salt and Olives. Morality and Custom in Ancient Greece*. Edinburgh: Indiana University Press.
- DUE, B. 1980. *Antiphon. A Study in Argumentation*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- EDWARDS, M. J. 2004. Narrative Levels in Antiphon 1: *Against the Stepmother*. Στο: A. LOPEZ EIRE & A. RAMOS (επιμ.), *Registros Linguísticos en las Lenguas Clásicas*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 51–63.
- _____, 2017. Tragedy in Antiphon 1, *Against the Stepmother*. Στο: A. FOUNTOULAKIS, A. MARKANTONATOS, & G. VASILAROS (επιμ.), *Theatre World. Critical Perspectives on Greek Tragedy and Comedy. Studies in Honour of Georgia Xanthakis-Karamanos*. Berlin: Walter de Gruyter, 243–50.
- EDWARDS, M. J. & ΛΕΝΤΑΚΗΣ, Β. 2024. *Αντιφώντος Λόγοι*. Αθήνα: Στιγμή.
- EIDINOW, E. 2016. *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Ancient Athens*. Oxford: Oxford University Press.
- FARAGUNA, M. 2014. Citizens, Non-citizens and Slaves: Identification Methods in Classical Greece. Στο: M. DEPAUW & S. COUSSEMENT (επιμ.), *Identifiers and Identification Methods in the Ancient World*. Leuven: Peeters, 165–83.
- GAGARIN, M. 1990. *Bouleusis in Athenian Homicide Law*. Στο: G. NENCI & G. THÜR (επιμ.), *Symposion 1988. Vorträge zur Griechischen und Hellenistischen Rechtsgeschichte*. Cologne & Vienna: Böhlau, 81–99.
- _____, 1996. The Torture of Slaves in Athenian Law. *CPh* 91: 1–18.
- _____, 1997. *Antiphon, the Speeches*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, 2002. *Antiphon the Athenian. Oratory, Law, and Justice in the Age of the Sophists*. Austin: University of Texas Press.
- GARLAND, R. 1990. *The Greek Way of Life: From Conception to Old Age*. London: Duckbacks.
- GERNET, L. 1923. *Antiphon. Discours*. Paris: Les Belles Lettres.
- _____, 1957. *Démosthène, plaidoyers civils*, II. Paris: Les Belles Lettres.
- GHERCHANOC, Fl. 1998. Le lien filial dans l' Athènes classique : pratiques et acteurs de sa reconnaissance. *Mètis* 13: 313–44.

- _____, 2012. *Loikos en fête : célébrations familiales et sociabilité en Grèce ancienne*. Paris: Éditions de la Sorbonne.
- GLAZEBROOK, A. 2005. The Making of a Prostitute: Apollodoros' Portrait of Neaera. *Arethusa* 38: 161–78.
- _____, 2006. The Bad Girls of Athens: The Image and Function of *Hetairai* in Judicial Oratory. Στο: C. A. FARAONE & L. C. MCCLURE (επιμ.), *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*. Madison: University of Wisconsin Press, 125–38.
- GOLDEN, M. 1986. Names and Naming at Athens: Three Studies. *EMC* 30: 245–69.
- _____, 1990. *Children and Childhood in Classical Athens*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- GRIFFITH-WILLIAMS, Br. 2020. The Two Mantitheuses in Demosthenes 39 and [Demosthenes] 40: A Case of Athenian Identity Theft. Στο: J. FILONIK, Br. GRIFFITH-WILLIAMS, & J. KUCHARSKI (επιμ.), *The Making of Identities in Athenian Oratory*. London: Routledge, 32–46.
- HARRISON, A. R. W. 1968. *The Law of Athens: The Family and Property*. Oxford: Oxford University Press.
- _____, 1971. *The Law of Athens: Procedure*. Oxford: Oxford University Press.
- HARRIS, E. M. 2006. *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUMPHREYS, S. C. 1983α. The Evolution of Legal Process in Ancient Attica. Στο: E. GABBA (επιμ.), *Tria Corda. Scritti in onore di Arnaldo Momigliano*. Como: New Press, 229–56.
- _____, 1983β. *The Family, Women and Death: Comparative Studies*. London: Routledge & Kegan Paul.
- _____, 1989. Family Quarrels. *JHS* 109: 182–85.
- _____, 2018. *Kinship in Ancient Athens: An Anthropological Analysis*, I-II. Oxford: Oxford University Press.
- HUNTER, V. J. 1994. *Policing Athens: Social Control in the Attic Lawsuits*. Princeton: Princeton University Press.
- JEBB, R. 1893. *The Attic Orators from Antiphon to Isaeos*, I. London: Macmillan.
- JOHNSTONE, S. 1999. *Disputes and Democracy. The Consequences of Litigation in Ancient Athens*. Austin: University of Texas Press.
- JOYCE, C. 2019. Citizenship or Inheritance? The Phratry in Classical Athens. *Polis* 36 (3): 466–87.
- KAPPARIS, K. 2020. Constructing Gender Identity: Women in Athenian Trials. Στο: J. FILONIK, Br. GRIFFITH-WILLIAM, & J. KUCHARSKI (επιμ.), *The Making of Identities in Athenian Oratory*. London: Routledge, 63–80.
- _____, 2021. *Women in the Law Courts of Classical Athens*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- KELLOGG, D. 2021. Population and Social Structure. Στο: J. NEILS & D. ROGERS (επιμ.), *The Cambridge Companion to Ancient Athens*. Cambridge: Cambridge University Press, 159–72.
- LAMBERT, S. D. 1993. *The Phratries of Attica*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- LEDUC, C. 1998. L'adoption dans la cité des atheniens, VI-IVe siècle av. J.-C. *Pallas* 48: 175–202.

- MACDOWELL, D. M. 1963. *Athenian Homicide Law in the Age of the Orators*. Manchester: Manchester University Press.
- _____, 2009. *Demosthenes the Orator*. Oxford: Oxford University Press.
- _____, 2015. *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μτφρ. Γ. Μαθιουδάκης. Αθήνα: Παπαδήμας.
- MAFFI, A. 1985. Contributo all'esegesi delle orazioni demosteniche contro Beoto (39 e 40). *BIDR* 88: 261–311.
- MAIDMENT, K. J. 1941. *Minor Attic Orators*, 1: *Antiphon. Andocides*. Cambridge: Harvard University Press & London: W. Heinemann.
- MCHARDY, F. 2017. The Role of the Extended Family in Exacting Blood Revenge in Classical Athens. Στο: S. R. HUEBNER & G. S. NATHAN (επιμ.), *Mediterranean Families in Antiquity. Households, Extended Families and Domestic Space*. Chichester: Wiley-Blackwell, 65–78.
- MIRHADY, D. C. 1996. Torture and Rhetoric in Athens. *JHS* 116: 119–31.
- OGDEN, D. 1996. *Greek Bastardy in the Classical and the Hellenistic Periods*. Oxford: Oxford University Press.
- PÉBARTHE, C. 2018. Un objet historique impossible ? Réflexions sur la famille en Grèce ancienne. Στο: C. PÉBARTHE & O. DEVILLERS (επιμ.), *Histoire de familles dans le monde grec ancien et dans la Rome antique*. Bordeaux: Ausonius, 27–54.
- PHILLIPS, D. D. 2013. *The Law of Ancient Athens*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- PLASTOW, C. 2020. *Homicide in the Attic Orators*. London: Routledge.
- POMEROY, S. B. 1997. *Families in Classical and Hellenistic Greece: Representations and Realities*. Oxford: Oxford University Press.
- RUDHARDT, J. 1962. La reconnaissance de la paternité : sa nature et sa portée dans la société athénienne. *MH* 19: 39–64.
- SCAFURO, A. 1997. *The Forensic Stage: Settling Disputes in Graeco-Roman New Comedy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, 2011. *Demosthenes, Speeches 39–49*. Austin: University of Texas Press.
- SEALEY, R. 1984. On Lawful Concubinage in Athens. *ClassAnt* 3: 111–33.
- THÜR, G. 1977. *Beweisführung vor den Schwurgerichtshöfen Athens: die Proklesis zur Basanos*. Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- _____, 1991. The Jurisdiction of the Areopagos in Homicide Cases. Στο: M. GAGARIN (επιμ.), *Symposion 1990. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Pacific Grove, California, 24.-26. September 1990)*. Cologne, Weimar & Vienna: Böhlau, 53–72.
- TODD, S. C. 1993. *The Shape of Athenian Law*. Oxford: Oxford University Press.
- USHER, S. 1999. *Greek Oratory: Tradition and Originality*. Oxford: Oxford University Press.
- WALLACE, R. W. 1989. *The Areopagus Council to 307 B.C.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- WATERFIELD, R. & CAREY, C. 2014. *Demosthenes: Selected Speeches*. Oxford: Oxford University Press.
- WHITEHEAD, D. 1986. *The Demes of Attica (508/7 – ca. 250 B.C.). A Political and Social Study*. Princeton: Princeton University Press.

- WILAMOVITZ, U. 1887. Die Erste Rede des Antiphon. *Hermes* 22: 194–210.
- WILGAUX, J. 2011. Consubstantiality, Incest, and Kinship in Ancient Greece. Στο: E. RAWSON (επιμ.), *A Companion to Families in Greek and Roman World*. Malden, Oxford, & Chichester: Wiley-Blackwell, 217–30.
- WOHL, V. 2010α. *Laws' Cosmos. Juridical Discourse in Athenian Forensic Oratory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____, 2010β. A Tragic Case of Poisoning: Intention Between Tragedy and the Law. *TAPhA* 140: 33–70.
- WOLFF, H. J. 1944. Marriage Law and Family Organization in Ancient Athens. *Traditio* 2: 43–95.
- WYSE, W. 1904. *The Speeches of Isaeus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Αγγελική Παππά
Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια
Τμήμα Φιλολογίας ΕΚΠΑ
pappagel2@gmail.com